

МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

2

ПРОФ. ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН

ХАНЕНКИ

(СТОРІНКА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО
АВТОНОМІЗМУ 18-ГО СТОЛІТТЯ)

КУЛЬТ-НАУК. ВИДАВНИЦТВО Т. ОМЕЛЬЧЕНКО — Ю. ТИЩЕНКО

КІЛЬ
diasporiana.org.ua

Культурно — Наукове Видавництво
Т. Омельченко — Ю. Тищенко
має на складі:

1. Літературно — Науковий Збірник.
Книга 1., Видання літограф. 130 стор., ціна 7 ДМ.

Зміст:

П. Петренко — Три літа. Юрій Шерех — Галичина в формуванні нової української літературної мови. Юрій Сірий — Кий (уривок із споминів). П. Петренко — Під прапором мистецтва. О. Жданович — На зов Києва (Олена Теліга). Ол. Ф. — Репін і Україна. Матеріали: Автобіографія І. Дніпровського. Автобіографічний лист Ів. Манджури.

2. Літературно — Науковий Збірник,
кн. II. Видання літографічне, 109 ст., ціна 5 ДМ.

Зміст:

Юрій Клен — Попіл імперій (уривок із поеми). Дмитро Чижевський — Доісторична доба української літератури. П. Петренко — Українські ваганти (дяки пиворізи). Ярослав Рудницький — Франко ономаст. Юрій Сірий — З моїх зустрічів. (О. Олесь і Г. Чупринка). О. Ю. — Григорій Чупринка. Вол. Дорошенко — Большевицькі коментарі до Шевченкових поезій. І. Твердий — Вічний вірш (Лі — Тай Пе)

3. Літературно — Науковий Збірник,
кн. III. Видання літографічне, 106 ст. ціна 5 ДМ.

Зміст:

Проф. О. Оглоблин — Опанас Лобисевич (1732 — 1805). Др. В. Дорошенко — Одна з легенд українського письменства (Чи Іван Франко був сівачем комунізму на нашому ґрунті, чи його ворогом). П. Пеко — Пролог трагедії (Народження Миколи Хвильового). Юрій Сірий — З моїх зустрічів (Олена Пчілка, Іван Семенович Нечуй — Левицький). Д. Тернівський — Лубні наприкінці минулого століття (спомини). В. Порський — З історії „Основи”. Ю. Т. — Праці гуртка любителів історії, Корюген — Кіль (Матеріали до історії української еміграції часів І. Мазепи і П. Орлика).

МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

2

ПРОФ. ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН

ХАНЕНКИ

(СТОРІНКА З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО
АВТОНОМІЗМУ 18-ГО СТОЛІТТЯ)

КУЛЬТ-НАУК. ВИДАВНИЦТВО Т. ОМЕЛЬЧЕНКО — Ю. ТИЩЕНКО

КІЛЬ

ХАНЕНКИ*)

Одна з старовинних, вельможних та багатих фамілій на Україні, Ханенки протягом 18—20 століть дали кілька визначних діячів у царині української культури й політики. Проте, генеалогія цього роду досі не вивчена¹⁾, а фамільний архів Ханенків, власне, його рештки, було виявлено щойно напередодні другої світової війни²⁾. Отож у нашому розпорядженні є більш-менш докладні відомості тільки про старіші покоління (17—18 ст.), зокрема про уманського полковника (з 1656 р.³⁾), згодом гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка та про його двоюрідного внука генерального хорунжого Миколу Ханенка, або ж про пізніші покоління, вже 19 століття. Ті покоління, які нас у даному разі особливо цікавлять, — люди старої України, другої половини 18 століття, — нам покищо мало знайомі. Але спробуємо зробити кілька ескізних портретів видатних представників цієї фамілії за 18 століття.

Ось перед нами яскрава постать відомого державного діяча Гетьманщини — генерального хорунжого Миколу Даниловича Ханенка. Біографію його добре розробили О. Бодянський і О. Лазаревський, а тому подамо тут лише короткі відомості. Народився він 6. 12. 1693 року.⁴⁾ Вихованець Київської Академії (але закінчував він освіту у Львові), М. Ханенко розпочав свою службу р. 1710, спочатку як військова людина, а р. 1717 як канцелярист Генеральної Військової Канцелярії. Р. 1721 він був уже старшим військовим канцеляристом. Довірена особа гетьманів Івана Скоропадського й Павла Полуботка, Ханенко р. 1723 був заарештований у справі Полуботка, а 1725 року, після звільнення полуботківців з ув'язнення, був залишений у Петербурзі „в гарнизонной школе учителем детей офицерских и солдатских”. А втім, уже р. 1726 Ханенко був на Україні. Р. 1727 гетьман Данило Апостол, який дуже цінив Ханенка, надає йому стародубівське судійство. На цьому уряді Ханенко був до 1738 року, коли дістав уряд стародубівського полкового обозного. Брав участь у російсько-турецькій війні 1735—1739 років. Р. 1738, за військові заслуги, він був „удостоен на вакансию в бунчужные генеральные”, а р. 1740 призначений членом Генерального Суду. Наступного року стає генеральним хорунжим, засідаючи й далі в Генеральному Суді і в „Комиссии перевода и свода правных книг Малороссийских”. В 1745—1748 р. р. Ханенко

*) Цей нарис являє собою окремих розділ приготованої до друку нашої праці „Люди Старої України (XVIII. ст.)”.

- 1) Родовід Ханенків, що його склав В. Л. Модзалевський у 5 томі „Родословника”, і досі залишається в рукопису (збірка В. Модзалевського в Відділі рукописів бібліотеки Української Академії Наук).
- 2) Див. А. Горбков, Коллекция архивных документов, относящихся к истории Украины. — „Исторический Журнал”, 1941, 5, 149.
- 3) М. Грушевський. Історія України-Руси, т. 9, 2 половина, К., 1931, ст. 1300.
- 4) Звичайна, ustalена в історичній літературі дата (див. „Дневник Н. Ханенка”, Київ, 1884, ст. IV і прим. 3 на ст. IV—V) — 1691 рік. Алеж сам М. Д. Ханенко занотував у своєму щоденнику 6. 12—1721 року: „скончилось мне 28 год от роду” („Киевская Старина”, 1896, 7—8, ст. 171); отже, він народився 6. 12—1693 року.

був членом депутації, яка мала завданням добитися в Петербурзі відновлення гетьманства на Україні („поверенным из всей нации депутатом”, як називав його один офіційний документ). При гетьмані Кирилі Розумовському генеральний хорунжий Ханенко був одним з керівників Генеральної Військової Канцелярії. Помер 27 січня 1760 р. 1).

М. Д. Ханенко, безперечно, був одним з „образованейших людей своего времени” (О. Лазаревський 2). Про це свідчать передусім його літературні праці, переклади, листування його з сином, а головне — його славнозвісний „Дневник”. Зокрема Ханенко дуже цікавився історією своєї батьківщини. У своїй урядовій діяльності він не раз мав потребу в тих чи тих історичних матеріялах. Досить переглянути його щоденник, щоб переконатися в тому, що він був добре обізнаний з історією України. Зокрема цікаві записи: під 22 березня 1748 року — „Вечером у нас... был Журман, которому и Пакта Гадяцкие читаны” 3); 25 жовтня 1749 року — „Были у ... Теплова и ему ж вручены от нас список Пакт Гадяцких” 4); 22 листопада 1749 р. — „Вручили Теплову выписку Гадяцкой Комиссии” 5)

Фамільний архів М. Ханенка являв собою дуже цінну збірку історичних матеріалів. Тут були і конституції польських соймів, і українсько-московські договори (т. зв. „гетьманські статті”), і різні укази царського уряду другої половини 17 — першої половини 18 ст., і службові, фамільні та особисті папери М. Ханенка. Серед цих паперів був, між іншим, рукопис (на 25 аркушів) — „Краткое описание Малороссийского края, народа и состояния оного древнем, также о гетманах, как прежде мужественного одного и вечныя славы достойного гетмана Зеновия Богдана Хмельницкого, яко и по нем бывших, о разных тожь малороссийского, украинского и козацкого народа храбрых действиях, преславных над поляками многих победах и о прочем, что потом последовало, собранное в разных авторов латинских, польских и русских”.

Немає жадного сумніву, що історична література була багато представлена в бібліотеці Ханенка, яка складалася з книжок латинських, польських і „руських” (до 150 назв) і згодом подарована була спадкоємцями М. Д. Ханенка Новгородсіверській гімназії 6).

Але особа Миколи Ханенка мусить цікавити українського історика ще з іншого боку — національно-політичного. З молодих літ і

1) Чтения в Обществе Исторія Древностей Россійских при Имп. Московском Университетѣ 1858, I, „смѣсь”, ст. VII—XIV; Дневник Н. Ханенка, Київ, 1884, ст. III—XIII. Див. Я. Маркович, Дневник записки, ч. II, Москва, 1859, ст. 132; А. Лазаревский. Описание Старой Малороссіи, т. I, К. 1888, ст. 75—80.

2) Дневник Н. Ханенка, ст. III.

3) Дневник, 359.

4) Ibid., 457.

5) Ibid., 462.

6) Киевская Старица, 1896, VII—VIII, ст. 156, „Черниговскія Губернскія Вѣдомости”, 1852, ч. 33, част. неоф., ст. 338. Вона, мабуть, загинула разом з бібліотекою Новгородсіверської гімназії підчас пожежі останньої на початку XX століття.

до глибокої сивизни, стояв він дуже близько до української політики й визначних українських державних діячів того часу. Внук (по матері) генерального обозного Івана Ломиковського, в домі якого, за родинними переказами, він виховувався (після ранньої смерті батька Данила Лаврентієвича Ханенка, що загинув р. 1697 під Казикерменом¹⁾, Ханенко і вдома, і в конгрегаційній залі Києво-Могилянської Академії жив у проміннях слави й великих задумів гетьмана Івана Мазепи. Його переїзд до Львова для закінчення освіти чи не стояв у зв'язку з подіями Шведчини й Полтавської катастрофи 1709 року. Близькість Ханенка до Скоропадського й особливо до Полуботка, в якого він був „одним из доверенных людей” (О. Лазаревський)²⁾, була, безперечно, не випадкова. Полуботок ще в травні 1723 року послав Ханенка до Петербургу, в складі одної з делегацій, що від імені „всього народу” мали домогатися дозволу обрати гетьмана. Коли Полуботок приїхав до Петербургу, Ханенко став там його правою рукою, й не дивно, що він був ув'язнений разом з наказним гетьманом у Петропавлівській фортеці³⁾. А двадцять років пізніше Ханенко виступає, як лідер української старшини, що знов добивалася відновлення гетьманської влади на Україні — й таки добилася. Перечитуючи щоденник Ханенка за часи перебування його в складі української урядової депутації в Петербурзі і в Москві 1745—1748 рр., дивуєшся з цієї невтомної і тонкої праці визначного державного діяча, високо-культурної людини й блискучого дипломата, а передусім палкого українського патріота: не дарма М. Ханенко вимагав од кожного українського діяча — „ревностного патриотства”⁴⁾.

І хіба здивує нас після всього цього, що М. Ханенко уважно стежить за міжнародньо-політичною ситуацією України, що він протягом довшого часу підтримує близькі стосунки з керманичами державної політики маленького герцогства Голштинського, які мали такий великий вплив на політичне життя могутньої Всеросійської імперії⁵⁾. І ще одне — й найважливіше: славнозвісна збірка державних актів і листування гетьмана Пилипа Орлика, опублікована р. 1847 невтомним Осипом Бодянським, походить саме з архіву М. Ханенка і складається з документів, переписаних ним власноручно й, не вважаючи на величезну небезпеку, шанобливо збережених ним для наступних поколінь (і — річ цілком імовірна — для сучасників)⁶⁾. Ця діяльність М. Ханенка ще чекає на свого дослідника.

Микола Ханенко був одружений з Уляною Петрівною Корецькою, донькою бунчукового товариша, унукою Стародубівського полковника Михайла Миклашевського. Від цього подружжя народилося троє синів і п'ять доньок. З них Анастасія була заміжжям за бунчуковим товаришем Петром Федоровичем Савичем; Марфа — за бунчуковим товаришем Михайлом Степановичем Стороженком; третя — Ганна — за бунчуковим товаришем Осипом Васильовичем Рославцем.

1) А. Лазаревський, Описаніє, I, ст. 75—76; В. Модзалевський, Родословник, III, К., 1912, ст. 190.

2) А. Лазаревський, Описаніє, I, 76.

3) Ibid.

4) „Дневник”, ст. 280, прим. 233.

5) Про це, між іншим, у нашій розвідці „Українські політичні пляни 1730—х років” (друкується).

6) „Чтенія”, 1847, ч. 1.

Дві доньки (Ефросинія і Евдокія) заміж не вийшли ¹⁾. З синів М. Д. Ханенка найбільш відомі двоє — старший Василь і молодший Іван. Середній син — Петро (народ. 23. 11. 1731 р.) ²⁾ помер у дитинстві.

Старший син М. Д. Ханенка — Василь (Василько) — дуже інтересна постать. Народився він бл. 1730 року ³⁾, вчився спочатку на батьківщині (Глухів) і в Петербурзі (з 1745 р.), а потім батько вирішив послати його закордон. Р. 1746 (5. VII) Василь Ханенко вирушив до Голштинії, для навчання в Кільській Академії (університеті) ⁴⁾. Немає сумніву, що старий Ханенко зробив так за порадою вел. кн. Петра Федоровича, герцога Голштинського. Сам М. Д. Ханенко ясно пише про це в листі до сина з 11. VII 1747 року („с особливым о тебе ж данным туда указом его высочества“) ⁵⁾. Виряджаючи шістнадцятилітнього хлопця закордон, батько дав йому „Увещаніє“, де наказував йому „обучаться... латинского и французского языков, не забывая и немецкого (очевидно, В. Ханенко знав його ще до того. — О. О.), а если допустит время, хотя и других каких“. Крім того, хлопець повинен був „обучаться совершенно церковной и светской, генеральной и иртикулярной истории, також учению поэтики, реторики с стилем, логики, физики и метафизики, хотя по части да от математики, арифметики, логики и астрономии, геометрии, тригонометрии и геометрии практики, т. е. геодезии, архитектуры воинской и гражданской, географии, этики, економики, политики, юриспруденции, механики да и прттого; в том числе хотя бы какого художества честного, например, фехтуры, т. е. живописства, музыки, либо какого другого майстерства, что честному и ученому человеку, к знанию и искусству благопристойно“. При цьому батько наказував синові „в том учении и искусстве получить . . . совершенную теорию и практику: дабы за возвращением . . . в отечество наше, показал еси в самой вещи, яко не всеу в чужих краях твое обращение и в науках не напрасно потеряно . . . время“ ⁶⁾.

Проте, перші кроки молодого Ханенка в далекій Голштинії були не дуже вдалі. Він „восприял охоту не так к наукам . . . яко паче к праздному обхождению и бесплодному“, завів компанію „с некоторыми не потребными грасантами“ і почав з тими „компанистами“ по домах виртегаузных забавы и в карты и билиарты упражняться“, та ще й „со всяким, зачастую и не с свежим умом, на шпаги битись, пориватися ⁷⁾“, — як бідкався в листах до нього збентежений батько. Гульня скінчилася тим, що блудний син звинуватився людям“ до пятидесяти талерей и в том дому гулетанском заложил сукнѣ книжки и сребряную табакерку“.

1) В. Модзалевський, Родословник, т. V (рукопис). Див. А. Лазаревський, Описание Старой Малороссии, I, ст. 77; В. Модзалевський, Малороссійскій Родословник, т. IV, К., 1914.

2) „Дневник“, ст. 30.

3) Перша згадка за нього в щоденнику (принаймні в його збереженій частині) М. Д. Ханенка під 5. X. 1730 року („Дневник“, ст. 14). (Можливо, що він народився ще р. 1729 (цього року в „Дневнике“ М. Д. Ханенка бракує, так само як і початку 1730 року; записи в щоденнику починаються з 24 травня).

4) „Дневник“, 277. Він був імматрикульований в Кільському університеті 4. X. 1746 р. (D. Oljancyn, Aus dem Kultur u. Geistesleben d. Ukraine. S. 278 „Kyrios“, 1937, Heft 3).

5) „Черниговскія Губернскія Вѣдомости“, 1852. ч. 36, част. неофиц., ст. 376; „Чтения“, 1858, I, „Смѣсь“, ст. XVII.

6) „Черн. Губ. Вед.“, 1852, ч. 34, ч. неоф., ст. 350.

7) „Черн. Губ. Вѣд.“, 1852, ч. 36, ч. неоф., ст. 372–378. Порівн. „Дневник“, ст. 297–315, 321.

Але так було лише на початку. Хлопець, вирвавшись зіп батьківської опіки, попавши в зовсім інший світ, трохи побайдикував, а там грізні перестороги батька і, мабуть, брак готівки стали на перешкоді гульті молодого Ханенка. Довелося сідати за науку, і, справді, незабаром він міг похвалитися перед батьком своїми успіхами в різних галузях знання, до чого (особливо до „политических студий“, зокрема історії) в нього, очевидно, був певний хист ¹⁾.

А втім, не завжди винний був учень. Аджеж деякі професори кільські не були на висоті. „А в латинском языке еще и по ся пори не очень прогрессовал, — писав батькові Василь Ханенко, — понеже г-н профессор Zacharias по большей части кофейные и виновые дома пильнуе, нежели свое Auditorium, и так Сиссго с своим красноречием на килском Парнасе глубоко заснул“ ²⁾.

Кільські можливості в царині науки скоро були вичерпані, і р. 1748, по закінченні Кільської Академії, молодий Ханенко мріє про „переселение в ... другую Академию“ (Єну, Галле, або Кенігсберг) ³⁾. Та з цього нічого не вийшло, бо старий Ханенко мав якісь інші пляни щодо свого старшого сина, хоч і обіцяв йому дати змогу продовжувати навчання за кордоном. Р. 1748 В. Ханенко повертається до Росії ⁴⁾ і в 1749—1750 рр. перебуває на Україні ⁵⁾. 1751 року колишній кільський студент міняє перо на меч і вступає офіцером до голштинського корпусу вел. кн. Петра Федоровича в Петербурзі. Так почалася голштинська служба Василя Ханенка, яка тривала аж до смерті Петра III, наблизила його до великого князя й герцога, а в зв'язку з державним переворотом 1762 року, назавжди поклала край його службовій кар'єрі.

Вел. кн. Петро Федорович дуже уважно ставився до В. Ханенка. Не дарма старий Ханенко з великою втіхою сповіщає дружину 21. I. 1751 р. з Петербургу про те, що „сын наш Василь в великой милости у е. имп. высочества гос. великого князя и у е. в. г. великой княгини обретается“ ⁶⁾. Він дістає від великого князя цінні дарунки. Через сина, великого князя Петро Федорович виявляє певну увагу й до батька. 4. VII—1751 р. Василь Миколаєвич писав батькові: „при том же особенно и от е. и. в. государя герцога вам специальный словесный комплемент восписую по его собственному приказу“ ⁷⁾.

У листуванні В. Ханенка з батьком збереглося чимало вказівок на те, що він і в Кілі, і в Петербурзі близько стояв до голштинського двору. Штатгальтер Голштинії, що керував нею підчас відсут-

1) Див. „Черн. Губ. Вѣд.“, 1852, ч. неоф., ст. 405.

2) Ibid., ч. 37, ч. неоф., ст. 393.

3) Ibid., ч. 38, ч. неоф., ст. 409—413. Див. „Дневник“, ст. 356.

4) В. Ханенко виїхав з Кіля 19. VI ст. ст. 1748 р. („Дневник“, ст. 377).

5) Не зовсім ясна вказівка про те, що в архіві Ханенків знаходиться „заграничный паспорт на имя Василия Ханенко, выданный императрицей Елизаветой Петровной... в 1749 году на проезд последнего в Германию и Италию „для науки“ („Исторический Журнал“, 1941, V, 149). Очевидно, тут поплутана дата (1749 р., зам. 1745 р. — Див. „Дневник“, ст. 251: 9. VIII. 1745 р.). Зате, цікава вказівка, що В. Ханенко, крім Німеччини, збирався їхати ще до Італії. Подорожі такої, здається, не було.

6) „Чтенія“, 1858. I, „смѣсь“, ст. XVII.

7) „Черн. Губ. Вѣд.“, 1852, ч. 39, ч. неоф., ст. 427. Питання про голштинські зв'язки Ханенків (батька й сина) дуже інтересне, особливо з погляду української зовнішньої політики 1730—1740-х років (див., приміром, щоденник М. Д. Ханенка.) Але воно виходить за межі цього нарису.

ности герцога (вел. кн. Петра Федоровича), принц Август, знайомий М. Д. Ханенка, за словами Ханенка «сина, „мне несказанную милость и любовь персонально показывает и впредь своей высокой милости и афекции обнадеживает“¹⁾ і „навет мне точно приказал всегда бывать и являться во дворец, найпаче во время куртаков и балов“²⁾. Так само було і в Петербурзі при дворі вел. кн. Петра Федоровича. Р. 1752 великий князь призначає В. Ханенка капітаном голштинської кавалерії і своїм флігель-ад'ютантом (згодом він став „першим і старшим флігель-ад'ютантом“). На одному офіційному бенкеті 1754 р. великий князь „изволил пить публично мое (В. Ханенка — О. О.) здорowie и его ясневелиможности, гетьману малороссийскому, прилежно рекоммендовать“³⁾.

Флігель-ад'ютантом Петро Ханенко числився ще в березні 1761 року, при чому він тоді був, очевидно, на дійсній військовій службі. 26.III.1761 р. гетьман Кирило Розумовський надав йому в "вечное владение" село Лотаки, в Новоміській сотні Стародубівського полку, з трьома слобідками і млином на річці Палужі (власне, стверджено було попередні надбання М.Д.Ханенка). Характерно, що гетьман надав Лотаки не обом братам (Василеві й Іванові Ханенкам, — а про це просив його Василь), а лише йому самому. Надання мотивовано тим, що "помянутий капитан Василий Ханенко, был долговременно в чужих краях для наук на собственном своем иждивении, к отправлению впредь ея имп. величеству службы, как в воинских делах, так и в науках, учинился способным"⁴⁾.

А втім, військова служба, очевидно, не дуже солодка була для В.Ханенка. Це видно з того, що він не раз "представлял его высочеству", що "за дряхлостью родителей в так отдаленном месте от отечества (в1750-х роках він здебільшого жив у Голштинії—О.О.) служить не в состоянии", та й умови закордонного життя, особливо в 1755—1758 р.р. були дуже тяжкі для Ханенка. Недарма він писав звідти батькові: „хотя ныне я действительно первой и старший флигель-ад'ютант, однак, за худым состоянием казны, ни копейки мне доводячогось жалованья не получаю“; „по совести уверяю, что как возможно бедно по солдатску жизнь свою провожаю, охраняя только свою бедную честишку“⁵⁾. До того ще Ханенко в 1758—1759 р. р. був дуже хорий. Отже, він не від того був, щоб покинути службу при дворі наслідника російського престолу й повернутися на батьківщину.

Проте, і в далекій Голштинії Василь Ханенко не забуває про Україну. Патріотичні настрої його яскраво відбилися у листі, написаному до батька з Кіля 14. V. 1748 року, у відповідь на вістку про відновлення на Україні гетьманства: „Не помалу обрадовался, уведома

1) „Черн. Губ. Вѣд.“, 1852, ч. 38, ч. неоф., ст. 407. Принц Август знав В. Ханенка ще в Петербурзі. У щоденнику М. Д. Ханенка під 2. VI, 1746 р. занотовано: „Син Василь у принца Августа был“ („Дневник“, 274). А 4. VI “ у принца Августа син Василь отобрал писмо о себе до тайного е. и. высочества государя в. кн. советника Вестфалена, чтоб в городе Киле в тамошней академии син мой учился и стол государев имел“ (ibid.). Див. ще ст. 315, 316.

2) „Черн. Губ. Вѣд.“, 1852, ч. 38, ч. неоф., ст. 408.

3) „Чтенія“, 1858, I, „смѣсь“, ст. XVIII.

4) „Обозрѣніе Румянцовской Описи Малороссіи“ Черн., 1875, ст. 760—762. Див. А. Лазаревскій, *op. cit.*, I, 367.

5) „Чтенія“, 1858, I, „смѣсь“, ст. XVIII—XIX.

лясь . . . что дражайшая наша отчизна в неотменной надежде находится, за неусыпными Вашими и других честных патриот трудами, уже за давним временем сердечне желаемую главу с своей собственной нации собрать". Поздоровляючи батька, В. Ханенко запевняв його, що „сия радостная ведомость весьма во мне вновь возбудила конечную ревность к моим начатым наукам, дабы со временем по окончании оных себе довольно достаточно показать к услугам такой сладкой отчизны, как честному человеку и природному с фамилии, предками меритованными своими красящийся, неотменно надлежит“ 1).

Переворот 1762 року поклав край кар'єрі В. Ханенка. Все голштинське було витиснено з Петербургу, і Василь Ханенко змушений був податися на відставку. Цього вимагали також маєткові інтереси й родинні справи. Батько помер, брат Іван або вчився в Петербурзі, або був на службі, вдома залишалася мати й 3 незаміжні сестри. Треба було розпорядитися численними маєтками, які за своє довге життя й службу встиг зібрати покійний генеральний хорунжий 2). Діставши у спадок від батька половину його маєтків у повітах (пізніших) Погарському, Новгород-Сіверському, Суразькому, Глухівському, Пирятинському і Прилуцькому (с. с. Дарієвськ, Чауси, Случевськ, Сопичі, Лісконоги, Лукин, Мурав'ї, Комань, Юхнів, Лотаки, Миколаївка, Курганівка, Іванівське, Рубанівка, Рудівка, Подиші), В. Ханенко став одним з найбільших землевласників Гетьманщини. Він до кінця життя залишався в своїх маєтках, прем'єр-майором у відставці й не одружений 3).

Зрідка й, мабуть, ненадовго виїздить він з своїх маєтків (р. 1783, прирізом, був у Москві 4). Останні роки його нам невідомі. Р. 1790 він був ще живий. 5) Тихо й замкнуто доживав віку старий „голштинець“, на дозвіллі перебираючи спогади свого багатого життя, перегортаючи пожовклі сторінки старих „шпаргалів“ з великого батькового архіву і, певне, критичним оком оцінюючи часи й порядки царювання тої, яку він не раз близько бачив ще великою княгинєю, дружиною свого герцога. А втім, їм ще довелося зустрінутися. Мих. Ів. Ханенко, зі слів С. М. Ширая, писав р. 1852: „В проезд императрицы Екатерины II чрез Новгородсеверск (1787 р.) он (В. М. Ханенко) представлялся ей, обедал у императрицы и имел любопытный разговор о покойном императоре“ 6). Можна думати, що В. М. Ханенко, так само, як його родич і товариш по голштинській службі Андрій Васильович Гудович 7), належав в 1780-х роках до Новгородсіверського гуртка українських автономістів. Помер він десь наприкінці XVIII або в

1) „Черн. Губ. Вѣд.“, 1852, ч. 38, част. неоф., ст. 411.

2) Мабуть, у зв'язку з цим була подорож В. Ханенка на Україну, про яку згадується в листі канцлера М. Л. Воронцова до гетьмана Кирила Розумовського з 3. XII. 1760 року „Архив кн. Воронцова“, кн. IV. М., 1872, ст. 447.“

3) А. Лазаревский, Описание, I, 80; „Списки Черниговских дворян 1783 года“ Черн., 1890, ст. 117.

4) „Списки Черниговских дворян 1783 года“, ст. 117.

5) Київський Центральний Архів Стародавніх Актів, фонд Новгородсіверського Намісницького Правління, неописані справи. Див. ще „Списки дворян Новгород-Сіверскаго намѣстничества 1788 года“, III частина (відділ рукописів Бібліотеки Української Академії Наук).

6) „Черн. Губ. Вѣд.“, 1852, ч. 33, част. неоф., ст. 339. Пор. „Журнал Высочайшаго путешествія“ („Черн. Губ. Вѣд.“, 1852, ч. 49, част. неоф., ст. 548—549).

7) А. В. Гудовичу присвячено спеціальний нарис у нашій праці „Люди Старої України (XVIII ст.).“

перших роках XIX століття. Його маєтки перейшли до дітей брата—Івана Миколаєвича Ханенка, якого він, очевидно, пережив 1).

Молодший син Миколи Даниловича Ханенка - Іван(Івась) народився 26 лютого 1743 року 2). Спочатку-вчився вдома, а р. 1758 батько, який хотів було заснувати гімназію у Глухові (1756 р.) 3), відрядив його до Петербургу з рекомендаційними листами до Розумовських, Теплова та інших осіб. Молодий Ханенко, ще з 1752 року одягнений батьком „в немецкое платье“, вчився в академіка Карла Фрідріха Модераха 4). По закінченні науки, Іван Ханенко вступає на українську службу й р. 1767 був бунчуковим товаришем 5). Він брав участь у російсько-турецькій війні 1769—1774 р.р. й був флігель-ад'ютантом гр. П. Румянцева-Задунайського 6). Тут він зблизився з Олександром А. Безбородьком (майбутнім канцлером і князем). Безбородько мав навіть намір одружити його з своєю сестрою Тетяною 7). До цього сватання не дійшло, й І. М. Ханенко одружився з донькою бунчукового товариша Софією Григорівною Горленко (1749—1812), правнукою гетьмана Данила Апостола 8).

По війні І. Ханенко вийшов у відставку в чині прем'єр-майора і р. 1783 був Погарським повітовим маршалом дворянства 9). Він був одним з великих дідичів Новгородсіверщини. Йому належали села в Погарському повіті — Городище, Перегін, Дешковичі, Чубарів, Курів і Василівка; в Стародубівському повіті — Случок; разом 1398 д. об. ст. 10). Згодом (мабуть, підчас другої російсько-турецької війни 1788—1791 р.р.) він повертається до війська і дістає чин підполковника (у Глухівському карабінерному полку) 11). На військовій службі він і помер, залишивши вдову й 8 дітей (7 синів і 1 доньку) 12). Точна дата його смерті нам невідома. У кожному разі, р. 1797 С. Г. Ханенко була вже вдовою 13).

- 1) Портрет В. М. Ханенка (так само, як І. М. Ханенка) був в О. І. Ханенка (молодшого), який з приводу цього портрета писав О. М. Лазаревському 30. XII. 1883 р: „Первый (портрет В. М. Ханенка — О. О.) писан за границею масляными красками, в мундире флигель-ад'ютантском Петра Ш, в белом атласном кафтане с золотым аксельбантом и шитьем и в камзоле селадонного цвета (сизо-голубой, похожий на бирюзовый . . .)“ („Україна“, 1927, кн. IV, ст. 94).
- 2) Дневник Н. Ханенка, 195.
- 3) А. Лазаревский, Описание, I, 79.
- 4) „Чтенія“, 1858, I, „смѣсь“ ст. XX.
- 5) Київський Центральний Архів Стародавніх Актів, Румянцівський Опис, том 123 (с. Лотаки).
- 6) „Чтенія“, 1858, I, „смѣсь“ ст. XX; „Сборник Имп. Русского Исторического Общества“, т. XXVI, ст. 236.
- 7) Сб. И. Р. И. О., XXVI, 238.
- 8) В. Модзалевский, Родословник, I, 311.
- 9) „Списки Черниговских дворян 1783г.“, ст. 117.
- 10) Ibid. Див. А. Лазаревский, Описание Старой Малороссии, I, 80.
- 11) В. Модзалевский, Родословник, т. V (рукопис).
- 12) „Чтенія“, 1858, I, „Смѣсь“, ст. XX.
- 13) Див. Філарет, Историко—статистическое описание Черниговской епархии, VII, 55. Цікаво що І. Ханенко не згадується в дворянських реєстрах 1790 року (Київ. Центр. Арх. Стародавніх Актів, фонд Новгородсіверського Намісницького Правління, неописані справи). Можливо, що він тоді вже не жив.
Портрет І. М. Ханенка, „в обыкновенном армейском полковничьем мундире“ знаходився (р. 1883) в О. І. Ханенка (молодшого) („Україна“, 1927, IV, 94).

Ми дуже мало знаємо про І. М. Ханенка. Фамільний архів Ханенків, такий багатий щодо М. Д. Ханенка і його старшого сина, вже в середині XIX ст. не мав паперів І. М. Ханенка (за винятком його „Послужного списку“). Відомий його лист до Григорія Андрієвича Полетики (одруженого з двоюрідною сестрою І. і В. Ханенків) з 3. V. 1783 року, в якому він просить Полетику про прийняття на себе „той депутації, в котрою, на основани всевысочайшего соизволения, дворянское уезда Погарского общество избрать вас (себя то Полетику — О. О.) честь имело“ (мова мовиться про депутацію в справі затвердження дворянських прав лівобережно-українського шляхетства)¹⁾.

Дуже інтересний ще один представник цієї фамільії. Олександр Іванович Ханенко, старший син І. М. Ханенка, був одним з „очень образованных“ людей свого часу²⁾. Народився він бл. 1776 року³⁾ й дістав, як на той час, дуже добру освіту. Він добре володів французькою, англійською й німецькою мовами. Освіта, а також впливові звязки (зокрема, він користувався великою підтримкою з боку гр. В. П. Кочубея і, безперечно, князя О. Безбородька) дали йому змогу щасливо розпочати службову кар'єру. Він „находился при делах покойного канцлера князя Безбородко“ і р. 1799, маючи лише 23 роки дістав чин надвірного совітника⁴⁾. У Колегії Закордонних Справ, де він служив, його вважали за „un garçon de beaucoup de meritè“, а „sa conduite a été toujours fort sage“⁵⁾. Він належав до того цікавого кола української інтелігенції у Петербурзі, що служила в гвардії або в Колегії Закордонних Справ (під крилом Безбородька)⁶⁾ і пов'язувала український автономістичний рух 1780—1790-х рр. з російською політичною опозицією того часу⁷⁾.

Р. 1800 віце-канцлер гр. М. П. Панін рекомендував О. І. Ханенка гр. С. Р. Воронцову, російському послові в Лондоні⁸⁾, і він став секретарем посольства в Англії⁹⁾. Ще в Петербурзі він познайомився з М. М. Сперанським (до речі теж, українцем з походження)¹⁰⁾ й був одним з його приятелів¹¹⁾. Повернувшись до Росії, він незабаром виходить у відставку (можливо, в звязку з опалою Сперанського) в ранзі статського совітника¹²⁾ й оселяється в своїх маєтках у Суразькому повіті. Якийсь час він був Суразьким повітовим маршалом.

1) „Кіевская Старина“, 1895, V, ст. 259—260

2) Дневник Н. Ханенка, ст. XIV.

3) Див. „Списки Черниговских дворян 1783 г.“, ст. 117.

4) „Сенатскій Архив“, т. I, СПб, 1888, ст. 514 (Указ 16. IV. 1799).

5) „Архив князя Воронцова“, кн. XI, М. 1877, ст. 100.

6) Про це див. Записки В. Н. Геттуна „Историческій Вѣстник“, 1880, I.

7) Про це докладніше в наших працях „Люди Старої України (XVIII ст.)“ (в нарисі про В. Капніста) й „Студії над: Історією Русов“ (зладжено до друку).

8) „Архив кн. Воронцова“, XI, 100. Див. *ibid.*, ст. 101, 102, 105.

9) *Ibid.*, 339; „Чтенія“, 1858, I, „смѣсь“, ст. XX; В. Модзалевскій, Родословник, т. V (рукопис).

10) І. І. Дмитрієв у своїх Спогадах пише: „Отец его (Сперанського) священник Владимирской епархии, но дед его, как он сам сказывал мне, был хорунжим в Малороссийском козацком войске. Родовое прозвище его Грамматин. Сперанским же переименован в училище, вероятно в надежде на его дарование (И. Дмитрієв, Взгляд на мою жизнь, М., 1866, ст. 196).

11) Філарет, *op. cit.*, V, 215.

12) В. Модзалевскій, Родословник, V (рукопис).

Але здебільшого живе в сільській самоті, в своїх улюблених Лотаках, що дісталися йому у спадщину від дядька — В. М. Ханенка, де він дбайливо охороняє дорогий фамільний архів Ханенків 1). Він був одружений з Олександрою Станиславівною Гольмською (Гольмс), але дітей не мав 2). Дата смерті його нам невідома, але, здається, ще в середині 1830-х років він був живий. 3) Його маєтки й фамільний архів дісталися племінникам — дітям його брата Івана Івановича Ханенка.

Українські традиції зберігалися в наступних поколіннях Ханенків, які і в XIX—XX століттях дали низку визначних культурних і громадських діячів України.

Кілька слів про долю фамільного архіву Ханенків. По смерті М. Д. Ханенка, він, очевидно, перейшов до його старшого сина В. Ханенка. Фамільні архіви взагалі переходили до старшого в роді. До того ще В. Ханенко незабаром після смерті батька вийшов у відставку й, мешкаючи стало в своїх маєтках, мав більшу змогу піклуватися про архів, ніж його молодший брат Іван, який більшу частину життя провів на військовій службі. Про це свідчить, нарешті, й те, що в складі цього архіву (в середині XIX століття), крім паперів М. Д. Ханенка, були лише папери В. М. Ханенка (листи до його батька, диплом його від Київської Академії тощо).

По смерті В. Ханенка, який, очевидно, пережив молодшого брата 4), фамільний архів перейшов до старшого сина І. М. Ханенка—Олександра Івановича, а від нього до племінників його, дітей молодшого брата Івана Івановича Ханенка—Олександра, Івана та Михайла, які й опублікували частину матеріалів Ханенківського архіву. Після смерті Олександра Івановича Ханенка молодшого (в 1895 році) 5), архів перейшов до його сина Олександра (помер р. 1901) 6), а потім до внука Василя Олександровича Ханенка 7). Цей архів, що знаходився до 1918 року в Городищі, Стародубівського повіту, згодом потрапив до Стародубу, а звідти був перевезений до Гомельського Обласного Архіву 8).

1) В. Модзалевський, Родословник, V (рукопис).

2) Архиепископ Філарет, очевидно, зі слів людей, що знали О. І. Ханенка особисто пише про нього: „Весьма даровитый и весьма образованный, приятель Сперанского, служивший секретарем при посольстве в Лондоне, но рано сменивший блестящую службу на тихую сельскую жизнь, в которой он был уважаемым уездным предводителем дворянства" (Філарет, Историко-статистическое описание Черниговской епархии, V, 215; пагінація помилкова; треба: 315).

3) Він був знайомий з Д. М. Бантиш-Каменським, якому передав для використання щоденник свого діда „Кіевская Старина" 1896, VII—VIII, ст. 157. Хоч у видрукованому тексті листа М. І. Ханенка до О. М. Бодяньського згаданий тут Іван Ханенко, але назва його „дядей" вказує безперечно, на Олександра Іван. Ханенка).

О. І. Ханенко (молодший) у листі до О. М. Бодяньського з квітня 1848 року писав про те, що копію щоденника М. Д. Ханенка він одержав „от того же дяди моего" (який передав частину щоденника Бантиш-Каменському), себто О. І. Ханенка (старшого) („Кіевская Старина", 1896, VII—VIII, ст. 161—162). О. І. Ханенко (молодший) народився р. 1816, отож дядько його був живий ще десь у середині 1830-х років. В 1847 році він вже не жив, *ibid.* 161). О. І. Ханенко похований у церкві с. Лотаків, поруч з своїм дядьком В. М. Ханенком.

4) Вказівка В. Л. Модзалевського, що всі маєтки В. М. Ханенка „перешли после его смерти к брату Ивану" („Родословник", т. V, рукопис), отже, що І. М. Ханенко пережив брата, не підперта документальними даними і взагалі сумнівна. О. М. Лазаревський ясно каже, що маєтки В. М. Ханенка спали на дітей І. М. Ханенка (А. Лазаревский, Описание, I, 80).

- 5) А. Лазаревскій, Очерки, замѣтки и документы по исторіи Малороссіи, в. III, К., 1896, ст. I.
- 6) „Русская Старина“, 1908, т. 135, липень, ст. 211.
- 7) Див. В. Эйнгорн, Очерки по исторіи Малороссіи в XVII в. М., 1899, ст. 904. 992, 1060; „Наше Минувле“, 1918, II, 213 (звістка про загибель архіву Ханенків в 1918 році виявилася хибною).
- 8) „Исторический Журнал“, 1941, V, 14 9. Проект Чернігівської Губерніяльної Архівної Комісії скласти опис цього архіву („Труды Черн. Губ. Арх. Ком.“, в I, вид. II, Черн., 1914, відд. I. ст. 28 залишився нездійсненим.

Друкарня Т. Омельченко—Ю. Тищенко

Кіль

4. **ЮРІЙ ТИЩЕНКО — ДРУКАРСТВО.** Друк. з ілюстраціями. 90 стор, ціна 3 ДМ. Порадник для робітників пера і друку.

Зміст:

1. — Вступ. 2 — Початки друкарства в Європі. 3 — Початки друкарства на Україні. 4 — Готування оригіналу до складання. 5 — Організація друкарні. 6 — Устаткування складальні. 7 — Вимір друкарських матеріалів. 8 — Черенок та його елементи, 9 — Літери та значки шрифтів. 10. — шрифти /характеристика/. 11 — Ручний набір. 12 — Коректура. 13 — Праця метранпажа. 14 — Готування форми до друку. 15 — Процес друку. 16 — Стереотип. 17 — Машини. 18 — Зміст.
5. Проф. Др. **В. КРУПНИЦЬКИЙ — КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНИ ЗА ГЕТЬМАНА ДАНИЛА АПОСТОЛА.** Ц. 0.80. ДМ.
6. Проф. **ОЛЕКСАНДЕР ОГЛОБЛИН. — ХАНЕНКИ,**
/Сторінка з історії українського автономізму
18 — го століття/ Ц. 0.80. ДМ.

Книгарням і кольпортерам звичайний опуст.

Замовлення просимо надсилати на адресу:

Kultur - Wissenschaftlicher Verlag

T. Omeltschenko u. G. Tyschtschenko

Kiel, Gellertstr. 40

ГОЛОВНИЙ СЛАД:

Alexander Kobasa

z. Hd. I. Boegl's Buchhandlung
Neumarkt i. d. Opt.
Obere Marktstr.